

Insekternas litteraturhistoria, del 22

Att samla insekter i poesin – den biologiska mångfalden hos Tranströmer

GÖRAN SJÖBERG & ANDERS N NILSSON

Under de dystra månaderna gnistrade mitt liv till
bara när jag älskade med dig
Som eldflugan tänds och slocknar, tänds och slocknar
-glimtvis kan man följa dess väg
i nattmörkret mellan olivträden

Under de dystra månaderna satt själen hopsjunken
och livlös
men kroppen gick raka vägen till dig
Natthimlen råmade.
Vi tjuvmjölkdade kosmos och överlevde.

(Eldklotter, "Det vilda torget" 1983)

Vi har i vår serie inte ägnat så mycket utrymme åt insekterna i poesin men givetvis finns det mycket att skriva om. Denna gång låter vi håven svepa genom verken av ett av den svenska modernismens stora namn, Tomas Tranströmer. Vi har ägnat oss åt volymen *Samlade dikter 1954-1996* (Bonniers 2000), som innehåller huvuddelen av hans poesi. Det är lätt att bli överväldigad av rikedomen på associationer och hänvisningar hos Tranströmer men en insektsvinkling kan kanske ge ett nytt perspektiv tänkte vi. En hypertextläsning av insektslänkarna mellan dikterna kan visa på dolda larvgångar i mästarens verk.

En kort biografi visar att Tranströmer föddes 1931 och växte upp i Stockholmstrakten. Han har vistats mycket på Runmarö i Stockholms skärgård vilket ger oss en del ledtrådar till hans naturnära stråk. Som ung samlade han insekter, främst på Runmarö, och samlingen har katalogiserats av entomologen och skribenten Fredrik Sjöberg som också skrivit en bok om denna (1). Fredrik noterar den höga ambitionen och goda ordningen i samlingen,

samt att ”...här hade svensk entomologi gått miste om en lysande begåvning.” (Sveriges Natur 6, 2001).

Tranströmer gav ut sin första diktsamling 1954 och är nu etablerad som Skandinaviens mest berömda poet i den engelskspråkiga världen, och sägs dessutom vara översatt till 50 språk. Han har länge haft ett intresse för målning och musik och hans verk har idag också påverkat olika konstarter inte minst musiken (2).

Så mycket vi måste lita på för att kunna leva vår dagliga dag utan att sjunka genom jorden!

Lita på snömassorna som klamrar sig fast vid bergsslutningen som klamrar sig fast ovanför byn.

Lita på tysthetslöftena och samförståndsleendet, lita på att olyckstelegrammen inte gäller oss och att det plötsliga yxhugget inifrån inte kommer.

Lita på hjulaxlarna som bär oss på motorleden mitt i den trehundra gånger förstörade bisvärmen av stål.

Men ingenting av det där är egentligen värt vårt förtroende.

De fem stråkarna säger att vi kan lita på någonting annat.

På vad? På någonting annat, och de följer oss en bit på väg dit.

Som när ljuset slocknar i trappan och handen följer med förtroende den blinda ledstången som hittar i mörkret.

(ur *Schubertiana*, ur ”Sanningsbarriären” 1978)

Tranströmers första diktsamling ”17 dikter” känns idag som ett verk som kunde vara nyskrivet. Samlingen måste länge ha upplevts som udda när den kom ut på 50-talet men innehåller sånt som vi ett halvsekel senare behöver för att förankra oss i tillvaron - naturlängtan, förhistoria och myter.

Från denna första samling och framöver har insekterna varit en viktig del i Tranströmers verk (se Tabell 1) på ett påtagligt konstant sätt. I totalt 35 av 168 dikter har insekter varit omnämnda. Frekvensen 21 % dikter med insekter omnämnda torde vara ett rekord bland svenska poeter (3). Det innebär att insekterna dyker upp mellan 2 och 4 gånger per samling. Ett undantag är samlingen ”Stigar” som helt faller ur mönstret. Å andra sidan finns ett extremt exempel åt andra hållet, ”För levande och döda” som har 6 dikter med insekter och dessutom en insekt i titeln på en dikt – den storslagna ”Guldstekel”. Denna samling är en klimax för insekterna i Tranströmers diktning, och även i det svenska 1900-talets poesi.

I morse drev min kära bort de onda andarna.
 Som när man slår upp dörren till ett mörkt magasin i södern
 och ljuset väller in
 och kackerlackorna pilar snabbt snabbt ut i hörnen och
 uppför väggarna
 och är borta - man både såg och inte såg dem –
 så fick hennes nakenhet demonerna att fly.

Som om de aldrig funnits.
 Men de kommer tillbaka.
 Med tusen händer som felkopplar nervernas gammalmodiga
 telefonväxel.

(...)

Det är femte juli. Himlen är täckt av moln men solen pressar
 sig igenom.
 Kopparormen rinner längsmed förstutrappan stilla och
 majestätisk som en anaconda.
 Kopparormen som om det inte fanns ämbetsverk.
 Guldstekeln som om det inte fanns idoldyrkan.
 Lupinerna som om det inte fanns ”hundra procent”.

(ur *Guldstekel*, ur ”För levande och döda” 1989)

Insekterna förekommer naturligt i Tranströmers poesi, impregnerade och integrerade i språket. De är sällan huvudaktörer utan används som beskrivning, och för förtydligande av företeelser och sammanhang. Däremot är det svårt att se dem som symboler då betydelsen av samma taxa synes variera från dikt till dikt. Tranströmer tänker insekter, fåglar och natur i allmänhet. Naturen utgör en viktig del av hans referensvärld, till och med när det handlar om trafik.

Tabell 1. Antal dikter där insekter nämns i de samlingar som ingår i ”Samlade dikter 1954-1996”. ”Östersjöar” är egentligen en enda lång dikt men har här räknats som sex.

Diktsamling	Antal dikter	Antal dikter med insekter
17 Dikter	17	3
Hemligheter på vägen	14	3
Den halvfärdiga himlen	21	3
Klanger och spår	19	4
Mörkerseende	11	4
<i>Ur</i> Stigar	11	0!
Östersjöar	1 (6)	1 (3)
Sanningsbarriären	15	4
Det vilda torget	19	2
För levande och döda	17	6
Sorgegondolen	18	3

Långtradaren med släpvagn kryper genom dimman och är en stor skugga av trollsländans larv som rör sig i grumlet på insjöns botten.

(ur *Trafik*, ur "Mörkerseende" 1970; se även *Schubertiana* ovan)

I den här analysen har vi bara ägnat oss åt insekterna i verken men många andra leddjur kryper kring på sidorna t ex spindlar, tusenfotingar, kvalster och krabbor och likaså många andra evertebrater som sniglar och snäckor. Ord som svärmar och myllrar förekommer vanligt. Av övrigt djurliv är det särskilt mycket fåglar. Svampar och växter saknas inte heller. Till och med mindre säkert existerande varelser som drakar och troll finns med i dikterna.

Det sägs att svenskarna egentligen bekänner sig till naturreligion. Teologer vill gärna tolka Tranströmer som en kristen poet, och han har medverkat i bibelkommissionen med

Tabell 2. Insekter i "Samlade dikter 1954-1996", fördelade på taxa. Totalt rör det sig om 39 tillfällen där insekter nämnts. Vi har räknat det som ett tillfälle om samma taxon återkommit flera gånger i samma dikt.

Ordning	Taxa	Antal	Anmärkning
Allmänt	Insekter allmänt	4	Vid ett tillfälle "insektsvingar"
Trollsländor	Trollslända	2	Larv (1), adulter (1)
Hopprätvingar	Gräshoppa	1	Gräshoppssvärm
	Syrsa	2	
Halvvingar	Cikada	1	
Äggpaketerare	Kackerlacka	1	
Steklar	Myra	3	Skogsmyran (1), myrstack(ar)(2),
	Bi	2	Bisvärm, samt mördarbin
	Humla	2	
	Guldstekel	1	Bl a i titeln
Skalbaggar	Skalbagge allmänt	2	
	Timmerbagge	1	
	Eldfluga	1	
	Lysmask	1	
	Barkborre	1	
Fjärilar	Fjäril	10	Fjärilsmuseum (1), nattfjäril (1), kålfjäril (1), i övrigt generellt.
	Nattfly	1	
Tvåvingar	Flugor	1	
	Mygg	2	Adulter (1), larver (1)

att översätta Psaltaren (4). Någon tolkare menar till och med att guldstekeln står för Gud och kopparormen för Kristus (4), i dikten som citeras ovan. Ändå är han väldigt tydligt en uttolkare av detta ålderdomliga svenska själsdjup. Ur detta har han skapat en viktig gren av svensk modernism dit också t ex Niklas Törnlund och Rolf Wohlin hör.

Tranströmer namnger sina insekter ganska specifikt. Åtta ordningar förekommer och redan där avspeglas att poeten väl känner till sin insektsfauna (se Tabell 2). I flera fall namnges de sedan på familjenivå (t ex barkborrar och nattflyn) och även artnivå – kålfjäril och mördarbi.

Vilka insekter är det då som Tranströmer använt sig av? På ordningsnivå är fjärilar mest förekommande med 11 omnämmanden, följda av steklar av olika slag med 8 och skalbaggar med 6. Därefter kommer i fallande ordning tvåvingar/hopprätvingar, trollsländor, samt äggpaketerare/halvvingar.

Då fjärilarna är vanligast förekommande kan det vara intressant att fundera över deras funktion i dikterna. Fjärilarna är i allmänhet ospecificerade och endast vid ett tillfälle bestämda till art – kålfjäril – och så vid ett tillfälle till familj - nattfly. Kålfjärilen är något som blir läst:

Den vita fjärilen i parken blir läst av många.
Jag älskar den där kålfjärilen som om den vore ett fladdrande
hörn av sanningen själv!

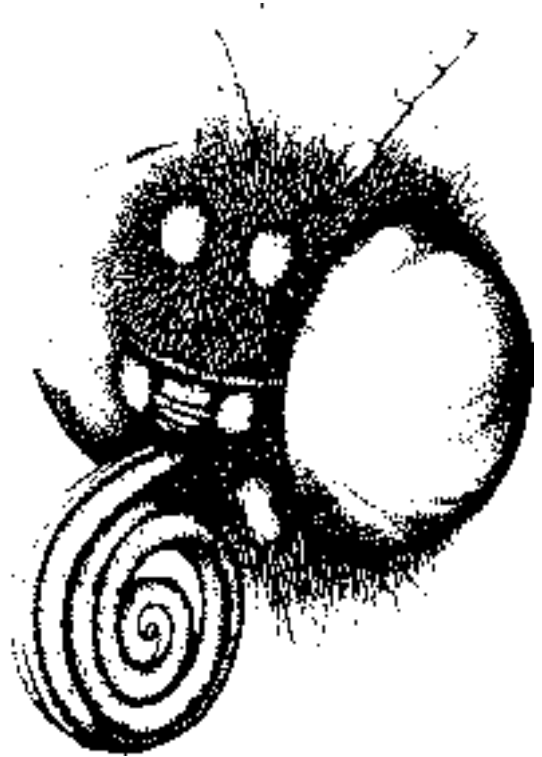
I gryningen springer folkmassorna igång vår tysta planet.
Då fylls parken av människor. Åt var och en åttas ansikten
polerade som jade, för alla situationer, för att undvika
misstag.

Åt var och en också det osynliga ansiktet som speglar ”något
man inte talar om”.

Något som dyker upp i trötta stunder och är fränt som en klunk
huggormsbrännvin med den långa fjälliga eftersmaken.

Karporna i dammen rör sig ständigt, de simmar medan de sover,
de är föredömen för den troende: alltid i rörelse.

(Gator i Shanghai, del 1, ur "För levande och döda" 1989)

I en liknande metafor är tidningen ”den stora smutsiga fjärilen” (Porträtt med kommentar, ur ”Klanger och spår” 1966). Fjärilen kan också vara ett brev:

På jakt efter en brevlåda
bar jag brevet genom stan.
I storskogen av sten och betong
fladdrade denna vilsna fjäril.

(ur *Air Mail*, ur ”För levande och döda” 1989)

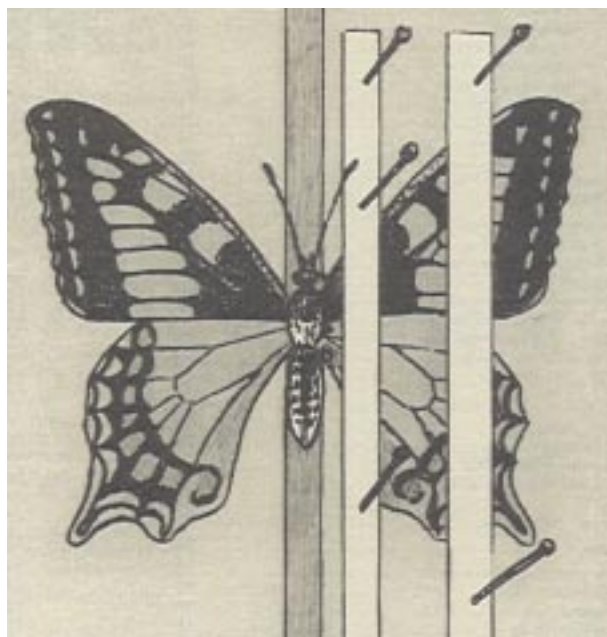
Man kan alltså läsa naturen – i alla fall i form av en dagfjärils vinge. En annan gång rör det sig om ”lakanstvättens fjäril fladdrande vid knuten” (Svenska hus enligt belägna, ur ”Hemligheter på vägen” 1958). Det Tranströmer använder sig av är fjärilen som metafor i olika sammanhang, som upplevelse av något fladdrande, utbrett, lätt, spräckligt etc. allt efter vad som gett önskad effekt i varje dikt. Det kan också handla om ett fjärilmuseum – något mycket rikt på intryck.

Dagsljuset träffade ansiktet på en som sov.
Han fick en livligare dröm
men vaknade ej.

Mörkret träffade ansiktet på en som gick
bland de andra i solens starka
otåliga strålar.

Det mörknade plötsligt som av ett störtregn.
Jag stod i ett rum som rymde alla ögonblick
ett fjärilmuseum.

Och ändå solen lika starkt som förut.
Dess otåliga penslar målade världen.

(*Hemligheter på vägen*, ur ”Hemligheter på vägen” 1958)

Nattfjärilar däremot kryper snarare än flyger, i en geografisk betydelse: ”öarna kryper som stora nattfjärilar över glaset” (Andrum juli, ur ”Mörkerseende” 1970). Vid ett tillfälle är fjärilen en metafor för en fisk! ”Hornsimpa. Fisken som är paddan som ville bli fjäril och lyckas till en tredjedel” (”Östersjöar” IV, 1974). Fjärilen har ingen enhetlig betydelse utan användningen visar att Tranströmer tänker i fjärilstermer.

På samma sätt kan man gå igenom övriga insektordningar – Tranströmer använder insekter och andra naturfenomen utifrån behov.

Det som saknas i dikterna är framför allt vattenlevande insekter, med undantag av

mygg och trollsländor – dagsländor, nattsländor, knott. Kanske avspeglar detta att Tranströmer inte exkurerat lika mycket i dessa miljöer. Han använder sig mest av ängens och jordbrukslandskapets insekter, med några utflykter till skogsmarken och de vedlevande krypen:

mitt i en döende skog
där förmultningen läser
genom glasögon av sav
barkborrarnas protokoll.

(ur Svenska bus ensligt belägna, ur "Hemligheter på vägen" 1958)

Om man vänder på stenen – har Tranströmers dikter en tydligare och djupare innebörd för den entomologiskt intresserade? Missar artanalfabeten viktiga insektsburna betydelser? Den frågan låter vi vara osagd men kanske är vi som invigts i entomologin medlemmar av ett sällskap som har lättare att ta till oss hans diktverk.

Noter

1. Fredrik Sjöberg. 2001. Tranströmerska insektsamlingen från Runmarö. Ellerströms. 48 s.
2. Olov Franzéns tonsättning för cello av "Guldstekel" ur "La TerzaVia" kan höras på nätet: www.nosag.se/cd/080.html
3. Ekelöf når bara upp till ungefär hälften i Strountes med 11,5% (6 av 53), och Partitur med 8,5% (4 av 47). I många andra samlingar saknas insekter helt och hållet. (Skrifter del 2, Dikter 1955 – 1962. Bonniers 1991). Nå Sonnevi då? Räknat på alla de tidiga dikterna, i "Dikter 1959-1973" (Aldus/Bonniers 1974), förekommer insekter endast i 5,8%, totalt 8 av 137 dikter. Egentligen förekommer insekterna där i någon större utsträckning bara i samlingen "Det oavslutade språket" med 17,9% (5 av 28 dikter) och då består den långa titeldikten av 79 delar, så statistiken är ändå välvilligt beräknad. Ett intressant undantag är mardrömmen om ett insektsbo i "Dikt 1963" i samlingen "Det måste gå" vilken fö på ett märkligt sätt påminner om getingavsnittet i Gibsons "Neuromancer" (Se NiN 19:109-113). Rör vi vid någon arketyper för människans uppfattning av getingar?
4. Se: <http://www.lindberg.nu/transtromer.html>

Författarnas adresser:

Goran.Sjoberg@omv.slu.se
Kvartsvägen 82, 907 41 Umeå
Anders.Nilsson@bmg.umu.se
Mullsjö 258, 914 90 Nordmaling

